

HOZIRGI DAVRDA DIALEKTIKANING AHAMIYATI

Ziyodulla Davronov,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, falsafa fanlari doktori
ziyoddavronov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada hozirgi davrda dialektikaning ahamiyati falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Zamonaviy jamiyatda globallashuv, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy ziddiyatlarning kuchayishi dialektik yondashuvning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Tadqiqotda dialektikaning asosiy qonunlari va kategoriyalari, ularning zamonaviy ijtimoiy, iqtisodiy hamda ilmiy jarayonlardagi namoyon bo'lish shakllari yoritiladi. Shuningdek, dialektik tafakkurning insonning tanqidiy, tizimli va kompleks fikrlashini shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi. Muallif dialektikaning nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega ekanini, u orqali murakkab jarayonlarni anglash va samarali qarorlar qabul qilish mumkinligini asoslaydi. Maqolada ta'lim tizimida dialektik tafakkurni rivojlantirishning muhim jihatlari ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari dialektikaning zamonaviy falsafiy tafakkur rivojidadagi muhim metodologik vosita ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: dialektika, tafakkur, rivojlanish, qarama-qarshilik, qonuniyat, globallashuv, innovatsiya, tizimlilik, tanqidiylik, bilish, jamiyat, metodologiya, falsafa.

Аннотация. В данной научной статье с философской точки зрения анализируется значимость диалектики в современную эпоху. В современном обществе глобализация, технологический прогресс и усиление социальных противоречий еще больше повышают актуальность диалектического подхода. В исследовании освещаются основные законы и категории диалектики, формы их проявления в современных социальных, экономических и научных процессах. Также раскрывается роль диалектического мышления в формировании критического, системного и комплексного мышления человека. Автор обосновывает, что диалектика имеет не только теоретическое, но и практическое значение, благодаря чему можно понимать сложные процессы и принимать эффективные решения. В статье также рассматриваются важные аспекты развития диалектического мышления в системе образования. Результаты исследования показывают, что диалектика является важным методологическим инструментом в развитии современного философского мышления.

Ключевые слова: диалектика, мышление, развитие, противоречие, закономерность, глобализация, инновация, системность, критичность, познание, общество, методология, философия.

Abstract. This scientific article analyzes the significance of dialectics from a philosophical perspective in the modern era. In modern society, globalization, technological progress, and the escalation of social contradictions are further increasing the relevance of the dialectical approach. The study highlights the fundamental laws and categories of dialectics, as well as the forms of their manifestation in modern social, economic, and scientific processes. It also reveals the role of dialectical thinking in the formation of critical, systemic, and complex human thinking. The author substantiates that dialectics has not only theoretical but also practical significance, allowing for the understanding of complex processes and the adoption of effective decisions. The article also examines important aspects of developing dialectical thinking within the education system. The research results demonstrate that dialectics is a vital methodological tool in the development of modern philosophical thought.

Keywords: dialectics, thinking, development, opposition, regularity, globalization, innovation, systematicity, criticality, cognition, society, methodology, philosophy.

Kirish. Hozirgi davrda jamiyat taraqqiyoti murakkab, ko‘p qirrali va ziddiyatli jarayonlar bilan tavsiflanadi. Globallashuv, ilmiy-texnik taraqqiyot, axborot oqimining keskin ortishi hamda ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi inson tafakkuridan yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Aynan shunday sharoitda dialektika borliqni harakat va rivojlanishda, o‘zaro bog‘liqlik hamda qarama-qarshiliklar birligi asosida tushuntiruvchi muhim falsafiy metod sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Dialektik yondashuv voqelikni statik emas, balki doimiy o‘zgarishda va rivojlanishda ko‘rishga imkon beradi. Mazkur ilmiy maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolarni chuqur anglash hamda ularni hal etishda dialektik tafakkur muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Dialektika orqali hodisalar o‘rtasidagi ichki bog‘liqliklar, ziddiyatlar va ularning rivojlanish mexanizmlarini ochib berish mumkin. Tadqiqotning maqsadi dialektikaning hozirgi davrdagi ahamiyatini ochib berish hamda uning falsafiy tafakkur rivojiga ta’sirini tahlil qilishdan iborat. Ushbu jarayonda tizimli, dialektik va komparativ yondashuvlardan foydalanildi. Natijada dialektikaning zamonaviy ilmiy va ijtimoiy jarayonlarni tushunishda muhim nazariy hamda amaliy vosita ekanligi asoslanadi.

Muhokama va natijalar. Dialektika falsafaning eng muhim metodologik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u borliq va tafakkurni doimiy harakat, o‘zgarish hamda rivojlanish jarayonida o‘rganadi. Dialektika tushunchasi qadimgi yunon falsafasida shakllanib, dastlab muloqot va bahs yuritish san’ati sifatida talqin qilingan. Xususan, Suqrot va Platon dialektikani haqiqatni izlash vositasi sifatida qo‘llaganlar [1]. Ularning qarashlarida dialektika savol-javob orqali bilimni chuqurlashtirish usuli sifatida namoyon bo‘ladi. Keyinchalik dialektika klassik nemis falsafasida yanada rivojlandi. F. Hegel dialektikani borliq va tafakkurning umumiy rivojlanish qonuniyatlarini ifodalovchi universal metod sifatida asoslab berdi [2]. Uning ta’limotiga ko‘ra, har qanday rivojlanish qarama-qarshiliklarning birligi va kurashi orqali yuzaga keladi. Hegel dialektikasida tezis, antitezis va sintez jarayoni rivojlanishning asosiy mexanizmi sifatida talqin qilinadi. Dialektikaning materialistik talqini esa K. Marks va F. Engels tomonidan ishlab chiqilgan [3]. Ular dialektikani jamiyat va tabiat rivojlanishining ob’ektiv qonuniyatlari bilan bog‘lab, uni amaliy faoliyat bilan uzviy aloqada ko‘rsatdilar. Marksistik dialektikaga ko‘ra, ijtimoiy jarayonlar ichki ziddiyatlar asosida rivojlanadi va bu ziddiyatlar yangi sifat bosqichlariga o‘tishni ta’minlaydi. Dialektikaning asosiy qonunlari sifatida qarama-qarshiliklar birligi va kurashi, miqdoriy o‘zgarishlarning sifat o‘zgarishlariga o‘tishi hamda inkorni-inkor qonuni ajratib ko‘rsatiladi. Ushbu qonunlar borliqdagi barcha jarayonlarning umumiy rivojlanish mexanizmini ifodalaydi. Masalan, miqdoriy o‘zgarishlarning to‘planishi ma’lum bir bosqichda sifat o‘zgarishiga olib keladi, bu esa evolyutsion va inqilobiy rivojlanish

shakllarini tushuntiradi [4]. Shuningdek, dialektika metafizik yondashuvdan tubdan farq qiladi. Metafizika hodisalarni o‘zgaras va alohida holda o‘rganishga moyil bo‘lsa, dialektika ularni o‘zaro bog‘liqlikda va harakatda ko‘rib chiqadi. Shu bois dialektik yondashuv zamonaviy ilmiy bilishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Demak, dialektika nafaqat nazariy ta’limot, balki voqelikni chuqur anglashga xizmat qiluvchi universal falsafiy metod sifatida alohida ahamiyatga ega.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti murakkab va ziddiyatli jarayonlar bilan tavsiflanadi. Globallashuv, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy transformatsiyalar sharoitida dialektika voqelikni anglashning muhim metodologik vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, global jarayonlarda qarama-qarshiliklar birligi va kurashi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bu holatni A. Giddens globallashuv nazariyasida ham kuzatish mumkin bo‘lib, u zamonaviy jamiyatda an’anaviylik va modernizatsiya o‘rtasidagi ziddiyatlarni tahlil qilgan [5]. Ijtimoiy jarayonlarda dialektik rivojlanish turli qarama-qarshi tendensiyalar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir orqali yuzaga keladi. Masalan, innovatsiyalar va an’anaviy qadriyatlar o‘rtasidagi munosabat jamiyat rivojining muhim omillaridan biridir. E. Toffler o‘zining “Uchinchi to‘lqin” konsepsiyasida sanoat jamiyatidan axborot jamiyatiga o‘tish jarayonini dialektik rivojlanish sifatida izohlaydi [6]. Bu jarayonda eski tizimlar inkor qilinib, yangi ijtimoiy shakllar vujudga keladi. Fan va texnologiya sohasida ham dialektik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy bilish jarayoni doimo qarama-qarshi g‘oyalar, gipotezalar va nazariyalar kurashi orqali rivojlanadi. T. Kun ilmiy inqiloblar nazariyasida fan rivojini paradigmalarni almashinuvi orqali tushuntiradi [7]. Bu esa dialektikaning inkorni-inkor qonuni ilmiy bilishda ham amal qilishini ko‘rsatadi. Zamonaviy global muammolar ham dialektik yondashuv asosida chuqurroq anglanadi. Ekologik inqirozlar, iqtisodiy tengsizlik va ijtimoiy ziddiyatlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularni alohida emas, balki kompleks tizim sifatida tahlil qilish zarur. U. Bek tomonidan ilgari surilgan “risk jamiyati” konsepsiyasi zamonaviy xavf-xatarlarning global xarakterga ega ekanini va ularni boshqarish uchun yangi tafakkur zarurligini ta’kidlaydi [8]. Shu bois dialektika zamonaviy jamiyatni anglashda universal metod sifatida xizmat qiladi. U voqelikdagi murakkablik va ziddiyatlarni tushunishga, turli jarayonlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga yordam beradi. Demak, dialektik yondashuv bugungi kunda nafaqat falsafiy, balki ijtimoiy va ilmiy bilishning ham ajralmas qismi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Dialektika falsafiy tafakkurning shakllanishi va rivojlanishida muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. U inson tafakkurini statik emas, balki dinamik, o‘zgaruvchan va o‘zaro bog‘liq jarayon sifatida shakllantiradi. Dialektik yondashuv orqali inson voqelikni biryozlama emas, balki ko‘p qirrali, ichki ziddiyatlari bilan birgalikda anglash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu jihatdan dialektika tanqidiy va tizimli fikrlashni

rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu fikr Immanuel Kantning tanqidiy falsafasida ham o‘z ifodasini topgan bo‘lib, u tafakkurning chegaralari va imkoniyatlarini tahlil qilish orqali bilish jarayonining murakkabligini ko‘rsatib bergan [9]. Dialektik tafakkur insonni qarama-qarshi fikrlarni inkor etmasdan, balki ularni uyg‘unlashtirishga undaydi. Bu esa murakkab muammolarni hal etishda muhim ahamiyatga ega. Georg Wilhelm Friedrich Hegel ta’limotida tafakkur rivoji qarama-qarshiliklarning yechilishi orqali yangi bosqichga o‘tishi bilan izohlanadi [2]. Shu sababli dialektika inson ongida moslashuvchanlik, tahliliy fikrlash va umumlashtirish qobiliyatlarini shakllantiradi. Zamonaviy ta’lim tizimida dialektikaning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda talabalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Bu jarayonda dialektik metodlar, xususan, muammoli ta’lim, interaktiv usullar va bahs-munozara texnologiyalari samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. John Dewey pragmatik falsafasida ta’lim jarayonini faol va tajribaga asoslangan bilish sifatida talqin qilib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi [10]. Dialektikaning amaliy ahamiyati ham beqiyosdir. U qaror qabul qilish jarayonida turli omillarni kompleks tahlil qilish, qarama-qarshi manfaatlarni hisobga olish va optimal yechimlarni topishga yordam beradi. Zamonaviy boshqaruv, siyosat va iqtisodiyotda dialektik yondashuv samarali strategiyalar ishlab chiqishda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, Edgar Morin tomonidan ilgari surilgan kompleks tafakkur nazariyasi murakkab tizimlarni tushunishda dialektikaning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi [11].

Xulosa. Demak, dialektika falsafiy tafakkur rivojining asosiy omillaridan biri bo‘lib, u insonni chuqur, tanqidiy va tizimli fikrlashga yo‘naltiradi. Bu esa zamonaviy jamiyatda yuzaga kelayotgan murakkab muammolarni anglash va hal etishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotimiz asnosida quyidagi xulosalarga keldik:

- Dialektika borliq va tafakkurni doimiy harakat, o‘zgarish hamda rivojlanish jarayonida o‘rganadigan muhim falsafiy metod bo‘lib, uning nazariy asoslari qadimgi davrlardan boshlab shakllanib, klassik falsafada mukammal tizimga aylangan.

- Dialektikaning asosiy qonun va kategoriyalari (qarama-qarshiliklar birligi, miqdordan sifatga o‘tish, inkorni-inkor) zamonaviy ilmiy va ijtimoiy jarayonlarni tushuntirishda universal metodologik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

- Zamonaviy jamiyatda globallashuv, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy ziddiyatlar dialektik yondashuvning amaliy ahamiyatini yanada kuchaytirib, murakkab jarayonlarni kompleks tahlil qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

- Dialektika inson tafakkurini rivojlantirib, unda tanqidiy, tizimli va moslashuvchan fikrlashni shakllantiradi hamda qarama-qarshi g‘oyalarni uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

- Umuman olganda, dialektika zamonaviy falsafiy tafakkur va ilmiy bilishning muhim metodologik asosi bo‘lib, u global muammolarni anglash va samarali yechimlar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Plato. The Republic. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
2. Hegel G. W. F. Phenomenology of Spirit. – Oxford: Oxford University Press, 1977.
3. Marx K., Engels F. Selected Works. – Moscow: Progress Publishers, 1970.
4. Engels F. Dialectics of Nature. – Moscow: Progress Publishers, 1982.
5. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Cambridge: Polity Press, 1990.
6. Toffler A. The Third Wave. – New York: Bantam Books, 1980.
7. Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions. – Chicago: University of Chicago Press, 1962.
8. Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. – London: Sage Publications, 1992.
9. Kant I. Critique of Pure Reason. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
10. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916.
11. Morin E. On Complexity. – Cresskill: Hampton Press, 2008.